

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

МАТЕРІАЛИ
МІЖВУЗІСЬКОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ

ПРОБЛЕМИ КОМПЛЕКСНОГО ПІДХОДУ ДО
ВИВЧЕННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ЛЕКСИКИ У
СПЕЦІАЛІЗОВАНОМУ ВИЩОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ
(термінологічне словотворення)

11 квітня 2012 року, Дніпропетровський
державний університет внутрішніх справ

Дніпропетровськ
2012

Т. В. Крашеніннікова
(м. Дніпропетровськ)

СЛОВНИКАРСТВО В УКРАЇНІ (аналіз юридичних словникових здобутків)

Лексикографія - це розділ мовознавства, що пов'язаний зі створенням словників та опрацюванням їх теоретичних засад. Поява лексикографії викликана практичною потребою пояснити незрозумілі слова.

Одним із перших словників, який фіксує у своєму складі юридичну лексику, був словник Памви Беринди (видано 1627 року в Києві), що мав неоціненне значення в історії української лексикографії. Він містить майже 7000 статей, тематично поділяється на дві частини: перша - церковнослов'янсько-український словник (переклади зроблено загальнонародними чи літературними відповідниками), друга - зібрання тлумачень власних назв. Низка статей у словнику має енциклопедичний характер.

Про розвиток української термінології XVII ст. засвідчують і рукописні джерела, напр., *«Лексіконъ латинській...преложоный на Славенській»* Епіфанія Славинецького (найдавніший список датовано 1642 р., 27000 статей). Це латинсько-церковнослов'янський словник, велика кількість реєстрових слів якого, особливо з побуту, сфери матеріальної культури, права, медицини, ботаніки, зоології, географії тощо, перекладена тільки українськими еквівалентами. Значення цього словника полягало в тому, що європейська суспільність вперше дізналася про українську книжну й народну лексику.

Через відповідні суспільно-політичні зміни лексикографічна діяльність українських учених у XVII–XVIII ст. була призупинена. Новий період в українській лексикографії починається з появою нової української літератури й мови на народній основі. У першій половині XIX ст. значного поширення набуває практика диференційованих словничків-додатків до українських видань. Проте відігравали вони допоміжну роль. Розвиток українського суспільства вимагав створення докладного загального українського словника. Тому з початком XIX ст. по всій Україні активізується лексикографічна робота, яку провадять не лише філологи, а й письменники, історики, викладачі, громадські діячі. Майже весь цей доробок з різних причин залишився в рукописах.

Укладанню термінологічних словників сприяли національні рухи у другій пол. XIX ст. Після прийняття Конституції, згідно з якою всі народи, що входили до складу Австро-Угорської імперії, проголошувалися рівноправними, були створені комісії для опрацювання юридичної термінології їхніми мовами, у тому числі й українською. Для гнучкого керівництва державою адміністрація Франца-Йосифа (австрійського імператора з 1848 й угорського короля з 1867 р.) прийняла рішення про

впорядкування управлінської термінології державних документів, що виходили німецькою та слов'янськими мовами.

У Галичині постало питання про відновлення прав української мови, про її нормалізацію. У результаті була заснована кафедра української мови, яку очолив Яків Головацький. Секції намагалися творчо підходити до відбору слов'янської запозиченої лексики: при доборі відповідників німецькому термінові враховували широкий контекст, можливі переклади в конкретних випадках. Тому часто знаходимо 3–4 відповідники одному німецькому термінові: *Advokat* — *адвокат, правотар*.

Німецько-український словник юридично-політичної термінології. До складу комісії увійшли Я. Головацький, М. Шашкевич. У цьому словнику, виданому у Відні 1851, було 17 тис. слів. До кожного німецького слова був поданий український відповідник. Це видання можна вважати першим українським термінологічним словником. Крім юридичної термінології, воно містить багато загальноживаних слів. Цього ж року виходить *Словник юридично-політичної термінології німецько-український*. В його реєстр включені слова не тільки типові для Західної України, а й терміни, широко вживані на східних теренах: *нарада, порука, власність, темниця, жалоба, безправність* тощо.

Серед видань староукраїнської юридичної термінології привертають увагу словники: “*Справочный словарь юридических терминов древняго актового языка югозападной Россіи*” І. Новицького (Київ, 1871–72); “*Німецько-руський словар висловів правничих і адміністраційних*” К. Левицький (Львів, 1893. – 528с.).

Велику цінність становить *Словарь української мови* (т. 1–4, Київ, 1907–09), який упорядкував, підготував до друку й видав Б. Грінченко. Реєстр становить 68 тис. слів, за обсягом лексикографічного матеріалу це найбільший на той час словник. Він одержав премію М. Костомарова, присуджену Російською Академією наук «за лучший малорусский словарь».

Із приходом до влади Центральної Ради було скасовано всі заборони на українську мову у Східній Україні. Відкрилися видавництва, які друкували шкільні підручники українською мовою, у зв'язку з чим знову постала проблема формування наукової термінології (Короткий російсько-український правничий словник / Уклад. І. Жигadlo. – Кременчук, 1918; Короткий московсько-український словник судівництва та діловодства / Уклад. І. Жигadlo. – Полтава, 1918; Короткий московсько-український словник для юристів / Уклад. Ф. Ловецький. – Київ, 1918; Кишеньковий російсько-український правничий словник: Для адвокатів, суддів, нотарів та урядовців / Уклад. Є. Ванько. – Київ, 1918).

Отже, усі правничі словники цього часу перекладні і видані переважно на Східній Україні.

Українська лексикографія в радянській Україні у своєму розвитку пройшла кілька етапів. До початку 30-х років вона активно розвивалася, що було зумовлене становленням української державності і виходом української мови на державний рівень. Переважно виходили перекладні російсько-

українські, рідше українсько-російські; особливо багато з'явилося термінологічних словників. Лексикографічну роботу проводили відповідні організації й установи, на базі яких 1921 року було створено Інститут української наукової мови ВУАН.

Правнича термінолексика була зібрана в кількох словниках, серед яких: Німецько-український правничий словар / Зладив Кость Левицький (1920 р., 2-е видання, доповнене); Практичний правничий словник російсько-український / Уклад. М. Слободін, М. Кохановський (1924 р.); Практичний правничий словник українсько-російський / Уклад. О. Веретка, М. Матвієвський (1926 р.) та ін.

Не всі тогочасні словники відповідали належним вимогам, деякі були просто примітивними, подавали штучно створені відповідники. Але поряд із цим з'являлося й багато цінних видань, було зібрано великий матеріал. Окремі словники не втратили своєї значущості й сьогодні.

Із проголошенням незалежної держави перед українськими лексикографами постало завдання створити дійсно національні термінологічні словники. Протягом кількох останніх років їх уже з'явилося чимало, це, зокрема, лексикографічні праці з різних галузей. Перед укладачами виникає багато проблем, одна з найгостріших - питання правопису. Теперішня ситуація дуже нагадує 20-і роки. Словники видають як окремі люди, так і колективи. Часто автор чи редактор спираються на власні переконання, обираючи той чи інший вид правопису, що перешкоджає процесу стандартизації в лексикографії.

Робота мовознавців над науковою юридичною термінологією, над юридичними словниками передбачає утвердження норм української мови й усунення відхилень від типів творення українських слів взагалі. Значні зміни, що відбулися в системі чинного законодавства й у регулюванні правових відносин, актуалізують процеси впорядкування української правничої термінології. Результатами такої роботи стали: Русско-украинский словарь юридической терминологии (1992); Російсько-український словник юридичних термінів (1993); Юридичний словник: російсько-українсько-англійсько-німецький (1995).

Сьогодні в Україні видається велика кількість словників з різних галузей знань. Це в основному словники таких типів: перекладні, енциклопедично-довідкові, тлумачно-перекладні.

Перекладні словники - найпоширеніший тип сучасних термінологічних словників. При цьому більшість із них - російсько-українські видання, що зумовлено як об'єктивними потребами професійного спілкування, так і синдромом залежності, виробленим у попередні століття: намаганням довести, що українська мова здатна називати всі наукові поняття не гірше за іншу (в різні історичні періоди - російську, німецьку або польську). «Російсько-український юридичний словник» (1985, понад 20 тис. термінів), «Новий російсько-український словник-довідник юридичної, банківської, фінансової, бухгалтерської та економічної сфери», укладений авторським колективом Інституту

української мови НАН України - С. Я. Єрмоленко, В. І. Єрмоленко, К. В. Ленець, Л. О. Пустовіт. Словник охоплює 85 тис. слів. Українсько-російських словників зараз виходить набагато менше.

Серед двомовних термінологічних словників поряд з російсько-українськими найчастотнішими є англійсько-українські, латинсько-українські тощо. Термінологічні словники можуть бути тримовними, значно рідше - чотири-семимовними.

Виняткової уваги заслуговує унікальний за багатьма ознаками - тематикою, художнім оформленням, кількістю мов та термінів, обсягом - «Ілюстрований словник з геральдики» Н. Н. Стародумцева, виданий у Донецьку 1996 року. У ньому наведено понад 1 тис. термінів семи мовами: російською, українською, англійською, есперанто, французькою, німецькою, латинською.

За способом організації лексики перекладні словники бувають: алфавітними, алфавітно-гніздовими, алфавітно-тематичними, тематичними, гніздовими.

За способом опису лексичного значення слова: перекладні, тлумачними.

Термінологічні словники містять визначення слова - терміна і відомості про використання його в певній галузі знань. Кожна з наук, щоб плідно розвиватися, не може обійтись без свого галузевого (спеціального) словника. Термінологічні словники можна поділити на кілька типів: за орієнтацією, тобто, на кого розрахований, орієнтований словник; за об'ємом словники поділяються на великі, середні й малі; за залученням кількості мов: двомовні, тримовні, багатомовні, які в свою чергу бувають чисто перекладними, тлумачно-перекладними, енциклопедичними, з елементами етимології; за призначенням: навчальні і академічні, розраховані на широке коло користувачів.

За відношенням до типу мовного спілкування: науково-спеціальними, термінологічними.

За словотворчою структурою терміни бувають трьох типів: терміни-однослови, терміни-композиції, терміни-словосполучення, які групуються в словнику навколо стержневого іменника.

Література

1. Симоненко Л. О. З історії розвитку української термінографії // Українське мовознавство. – К.: Либідь, 1992. – Вип. 19. – С.89-95.
2. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К.: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – 752 с.: іл. – С.528-529. ISBN 966-7492-07-9.